

Agnieszka BECLA, Stanisław CZAJA¹

ROLA KAPITAŁU LUDZKIEGO I SPOŁECZNEGO W OKREŚLENIU ŚCIEŻKI ROZWOJU EKONOMICZNEGO W REGIONACH PROBLEMOWYCH

Streszczenie

W artykule przedstawiono pojęcie zasobów ekonomicznych (ujęcie statyczne) i form kapitału (ujęcie dynamiczne). Przede wszystkim wyeksponowano elementy kapitału ludzkiego i kapitału społecznego. Przedmiotem artykułu była modelowa prezentacja wybranych związków pomiędzy kreacją kapitału społecznego w wymiarze regionalnym (regiony problemowe) a wyzwaniem społeczno-ekonomicznymi (określanie ścieżek rozwoju cywilizacyjnego). Zatem elementem artykułu była również analiza istoty i pojęcia regionów problemowych oraz ich podstawowych cech. Na te cechy nałożono potencjalne ścieżki rozwoju ekonomicznego. Przybliżono szczególnie pożądaną ścieżkę w kierunku zrównoważonej i trwałej gospodarki opartej na wiedzy.

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, kapitał społeczny, rozwój ekonomiczny, region problemowy

ROLE OF HUMAN AND SOCIAL CAPITAL IN DETERMINING ECONOMIC DEVELOPMENT PATH IN “PROBLEMATIC” REGIONS

Summary

The paper presents the notions of economic resources (static approach) and forms of capital (dynamic approach). The author particularly focuses on elements of human capital and social capital. The objective of the paper is to provide a model presentation of selected relationships between the creation of social capital in the regional dimension (“problematic”, less developed regions) and socio-economic challenges (defining the paths of civilization development). Therefore, the paper also analyses the notion of “problematic” regions and their characteristics. The possible paths of their economic development are indicated and the most desirable path towards sustainable knowledge-based economy is discussed in detail.

Key words: human capital, social capital, economic development, “problematic” region

1. Wstęp. Zasoby ekonomiczne i formy kapitału

Jednym z ważniejszych wyzwań każdej społeczności jest znalezienie właściwych sobie ścieżek rozwoju cywilizacyjnego, w tym ekonomicznego. Wiedza wynikająca z nauk ekonomicznych, a także z teorii rozwoju gospodarczego dość jednoznacznie wska-

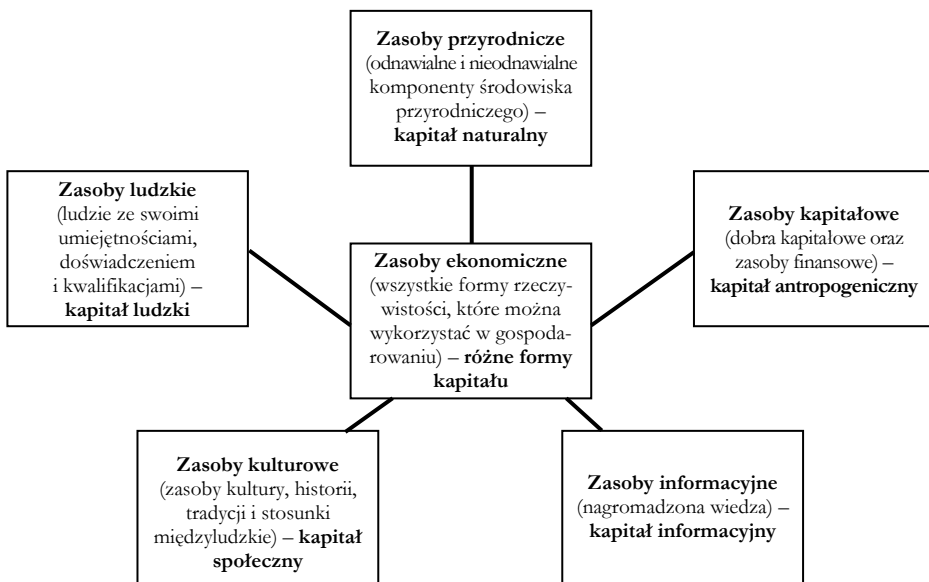
¹ dr inż. Agnieszka Becla – Wydział Nauk Ekonomicznych, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu; e-mail: agnieszka.becla@ue.wroc.pl; prof. dr hab. Stanisław Czaja – Wydział Nauk Ekonomicznych, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu; e-mail: stanislaw.czaja@ue.wroc.pl.

zuje, że zależy on od zasobów ekonomicznych. Przez pojęcie zasobów ekonomicznych rozumie się wszystkie materialne i symboliczne elementy otaczającej nas rzeczywistości, które mogą być potencjalnie wykorzystane w procesach gospodarowania. Zasób ekonomiczny ma charakter kategorii statycznej, określonej w pewnym momencie na strzałce czasu. Wymiar czasowy jest wyłączony [Czaja, 2011, rozdz.: 2. i 3.].

Zasoby ekonomiczne mają swój materialny (materia, energia, informacja) oraz symboliczny wymiar (informacja o istniejących relacjach). Są to zatem: zasoby ludzkie, zasoby antropogeniczne, zasoby przyrodnicze, zasoby informacyjne oraz zasoby kulturowe (schemat 1.).

SCHEMAT 1.

Klasyfikacja zasobów ekonomicznych i form kapitału

Źródło: [Czaja, Becla, 2007, rozdz. 1.].

Zasoby ludzkie tworzą ludzie wraz z wiedzą, kwalifikacjami, umiejętnościami i predyspozycjami. Natomiast zasoby antropogeniczne obejmują dobra wytworzone przez człowieka, użyteczne w produkcji oraz konsumpcji. Są to zatem maszyny i urządzenia, narzędzia i elementy infrastruktury techniczno-ekonomicznej. To również pieniądze i inne walory finansowe (papiery wartościowe, weksle itp.), które ułatwiają w sensie organizacyjno-własnościowym realizację procesów gospodarowania. Zasobami przyrodniczymi są wszelkie odnawialne oraz nieodnawialne komponenty i elementy środowiska przyrodniczego, a także usługi świadczone przez nie na rzecz procesów gospodarowania i ekosystemów. Zasobami informacyjnymi są bazy danych czy zbiory informacji, uporządkowane w formie wiedzy. Obejmują zarówno wiedzę społeczną,

jak i indywidualną. Zasobami kulturowymi są natomiast tradycje, zwyczaje, obowiązujące reguły oraz istniejące relacje międzyludzkie (społeczne). W trwałej formie to niematerialne dziedzictwo kulturowe. Często towarzyszy tym elementom materialne dziedzictwo kulturowe.

Jeżeli włączy się do analizy wymiar temporalny, to zasoby ekonomiczne stają się różnymi formami kapitału. Pojęcie kapitału jest często wykorzystywane w teorii ekonomii i praktyce gospodarczej. Analiza kapitałowa pozwala uwzględnić: procesy zużycia zasobów, ich kreacji, odtwarzania, modernizacji, powiększania czy unowocześniania. Kapitał ludzki dotyczy strumienia: ludzkich umiejętności, wiedzy, kwalifikacji czy predyspozycji, personifikowanego przez ludzi. Kapitał antropogeniczny jest natomiast strumieniem dochodów (usług) wypływających w różnej postaci (amortyzacji, odpisów rentierskich czy podatkowych, usług w procesach gospodarowania, zysków czy użyteczności) z posiadanego rzeczowego i pieniężnego zasobu (majątku). Kapitał naturalny to strumień korzyści środowiskowych dla gospodarki i społeczeństwa. Kapitał informacyjny obejmuje zaś strumień informacji wypływający z wiedzy naukowej oraz potocznej. Kapitał społeczny jest strumieniem korzyści płynących z pożądaných relacji społecznych oraz unikniętych strat.

Zasoby ekonomiczne mogą być traktowane jako pozbawione wymiaru czasowego „zasoby” lub jako „strumienie” z wyraźnie określonym wymiarem czasowym [Czaja, 2011, rozdz.: 2. i 3.]. W pierwszym przypadku szczególną rolę odgrywa problem ograniczonej (fizycznej skończoności) i rzadkości (większej od jedności relacji pomiędzy zapotrzebowaną a dostępną ilością danego zasobu). W drugim, znacznie ważniejszym, problemem jest czasowy przepływ strumieni oraz zdolność (warunki) do ich odtwarzania. Atrybut odtworzenia można wykorzystać jako element użyteczny przy identyfikacji pojęcia kapitału.

Kapitał byłby zatem takim elementem zasobów ekonomicznych, który charakteryzuje zdolność do odtwarzania. Mogłaby ona łączyć się ze zjawiskami zużywania się w czasie danego zasobu w procesie gospodarowania oraz przywracania własności fizyko-chemicznych czy symbolicznych, pozwalających na ponowne ich wykorzystanie w kolejnych procesach gospodarowania.

Dla ekonomistów bardziej interesujące jest zagadnienie odtwarzania się zasobów kapitału. Procesy odtwarzania mogą wiązać się z celową działalnością człowieka lub pozostawać poza nią. Odtworzenie dotyczy rozmiaru walorów użytkowych, a także jakości tych walorów. Jest tak w przypadku: kapitału ludzkiego, kapitału antropogenicznego, kapitału finansowego, kapitału intelektualnego, kapitału naturalnego, jak również, najbardziej interesującego autorów tego artykułu, kapitału społecznego.

Przedmiotem poniższego opracowania jest prezentacja wybranych związków pomiędzy procesem kreacji kapitału społecznego w wymiarze regionalnym (regiony problemowe) a wyzwaniem społeczno-ekonomicznymi (określanie ścieżek rozwoju cywilizacyjnego). Lokalne społeczności są dobrym przedmiotem analizy, ponieważ odzwierciedlają w odpowiednio mniejszej skali większość problemów występujących na poziomie makroekonomicznym, a jednocześnie skala ta pozwala analitykom skuteczniej wychwycić zarówno poszczególne zjawiska, jak i ich wzajemne związki. Są zatem swoistym, bardzo użytecznym „laboratorium” dla studiów empirycznych.

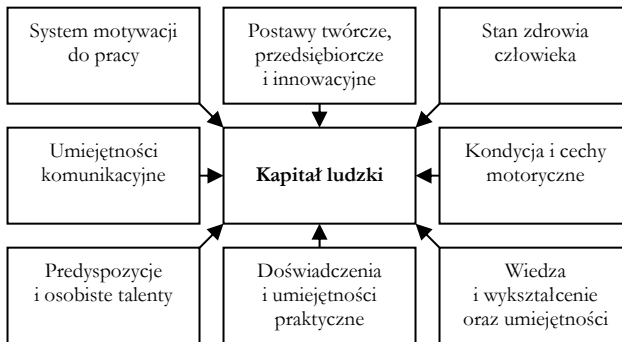
2. Pojęcie kapitału ludzkiego i społecznego

Pojęcie kapitału ludzkiego oraz kapitału społecznego należy do bardziej złożonych kategorii ekonomicznych [Domański 1993; Czaja, Fiedor, 2003, s. 74-119; Growiec, 2011; Czaja, 2008, s. 23-41]. Jest dość charakterystycznym doświadczeniem rozwoju myśli ekonomicznej, że pojęcia związane z człowiekiem i jego aktywnością wywołują wiele problemów. Tak było na przykład w przypadku pojęcia pracy, siły roboczej czy teorii wartości opartej na pracy lub kategorii użyteczności.

Kapitał ludzki skupia w sobie wiele ważnych elementów. One decydują o zdolnościach produkcyjnych każdego człowieka. Należą do nich między innymi: wiedza i wykształcenie, umiejętności i kwalifikacje, predyspozycje i doświadczenia, a także cechy psychomotoryczne oraz stan zdrowia czy poziom zmęczenia (schemat 2.).

SCHEMAT 2.

Elementy kapitału ludzkiego

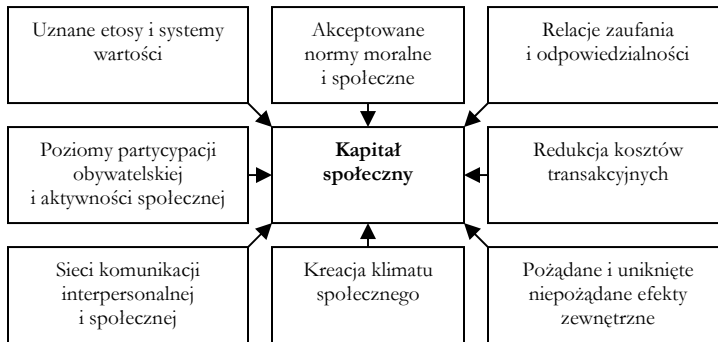
Źródło: opracowanie własne.

Są złożonymi elementami, o licznych ilościowych i jakościowych wymiarach, które należy odpowiednio identyfikować, kwantyfikować oraz waloryzować. Kapitał ludzki jest obiektem, szeroko rozumianego, rachunku ekonomicznego, ponieważ wymaga tego gospodarowanie. Podejmowanie racjonalnych decyzji musi opierać się na takich analizach. Można zatem zdefiniować kapitał ludzki jako: *całokształt personifikowanych w człowieku umiejętności, wiedzy, doświadczeń, predyspozycji i postaw oraz stan zdrowia psychicznego i fizycznego, które decydują o możliwościach produkcyjnych jednostki ludzkiej.*

Kapitał społeczny ma nieco inny charakter, bardziej zewnętrzny w stosunku do jednostki ludzkiej. Obejmuje bowiem relacje międzyludzkie, takie jak: zaufanie, odpowiedzialność oraz uznawane wartości (na przykład etos pracy) i normy moralne. Elementy, tak rozumianego, kapitału społecznego można przedstawić następująco (schemat 3.).

SCHEMAT 3.

Elementy kapitału społecznego

Źródło: opracowanie własne.

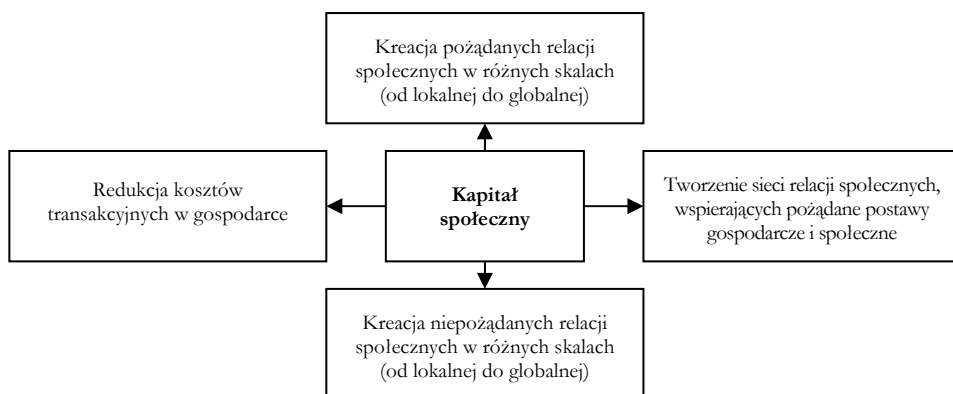
Kapitał społeczny tworzy sieć elementów, które wpływają na społeczne i ekonomiczne warunki gospodarowania. W ich wyniku, następuje redukcja kosztów transakcyjnych oraz pojawiają się pożądane efekty zewnętrzne. Jednocześnie można uniknąć niepożądanych skutków (efektów) zewnętrznych. Relacje zaufania i odpowiedzialności, uznawane etosy i systemy wartości, a także normy społeczno-moralne pozwalają zbudować i utrzymać sieci komunikacji interpersonalnej i społecznej. One również redukują koszty transakcyjne i koszty zewnętrzne. Podwyższone są poziomy partycypacji obywatelskiej i aktywności społecznej.

Badania nad kapitałem społecznym umożliwiają określenie jego głównych poziomów kreacji i oddziaływania (schemat 4.). Odpowiednie zasoby kapitału społecznego pozwalają tworzyć pożądane relacje społeczne na wszystkich poziomach funkcjonowania struktur społecznych, od lokalnej do globalnej. Równocześnie brak kapitału społecznego prowadzi do kreacji niepożądanych relacji społecznych (antykapitału społecznego) w tych samych skalach². W warunkach istnienia odpowiednich zasobów kapitału społecznego tworzą się, wspomniane już, relacje społeczne, wspierające pożądane postawy gospodarcze i społeczne. W ten sposób następuje zasadnicza redukcja kosztów transakcyjnych w gospodarce.

² Kapitał społeczny wzbudza zainteresowanie ekonomistów jako źródło potencjału wytwórczego (rozwojowego). Natomiast jest niewiele studiów w zakresie antykapitału społecznego, rozumianego jako tworzenie się niepożądanych relacji społecznych lub brak kreacji relacji pożądanych. Autorzy tego opracowania prowadzą badania nad taką postacią relacji społecznych.

SCHEMAT 4.

Poziomy kreacji i oddziaływania kapitału społecznego (ujęcie teleologiczne)

Źródło: opracowanie własne.

3. Istota i pojęcie regionów problemowych

W ramach europejskiej polityki regionalnej rozróżnia się pojęcie regionów problemowych, które obejmują: (1) regiony zacofane, (2) regiony depresyjne oraz (3) regiony rolnicze. Regiony zacofane to obszary, na których poziom produktu narodowego brutto *per capita* jest niższy, niż 75% średniej takiego wskaźnika dla całej Unii Europejskiej. W regionach takich środki unijne są przeznaczone na: (1) rozwój infrastruktury komunalnej i telekomunikacyjnej, (2) energetykę i zaopatrzenie w wodę, (3) inwestycje badawczo-rozwojowe oraz (4) kształcenie zawodowe i usługi dla przedsiębiorstw. Regiony depresyjne to stare okręgi przemysłowe, obszary z bezrobociem ponad 50% wyższym niż w Unii Europejskiej i obszary z koniecznością przekształceń strukturalnych. Na tych obszarach środki unijne mogą być wykorzystane na: (1) popieranie nowych rodzajów działalności gospodarczej, (2) rekonstrukcję stref przemysłowych i poprawę wizerunku estetycznego miast oraz (3) na inwestycje badawczo-rozwojowe, jak również wzmocnienie związków uczelni i przemysłu. Natomiast regiony rolnicze charakteryzują się: małą gęstością zaludnienia, peryferyjnym położeniem, trudnymi warunkami geomorfologicznymi (wyspy, góry) i dużym odpływem ludności. Na takich obszarach środki unijne mogą być przeznaczone na: (1) dywersyfikację działań gospodarczych oraz na (2) wzrost zatrudnienia poza rolnictwem (turystyka, rzemiosło).

Ogólnie można stwierdzić, że europejska polityka regionalna formułuje cztery podstawowe cele w stosunku do regionów problemowych. Są to: aktywizacja regionów zacofanych, rekonstrukcja regionów depresyjnych, dynamizacja i rekonstrukcja aglomeracji miejskich oraz aktywizacja regionów przygranicznych.

W regionach problemowych obserwuje się wiele tego typu zjawisk, które niosą ze sobą jednocześnie szanse i zagrożenia. Pierwszym jest nadmiar wolnej siły roboczej (wysokie bezrobocie). Ze względu na podejmowanie działalności gospodarczej, znaczne

zasoby wolnej siły roboczej można uznać za niezwykle korzystną sytuację. Jednak badanie lokalnego rynku pracy prowadzi do nieco innego wniosku. Ważny jest nie rozmiar wolnego zasobu, ale jego jakość, wyrażona przez kapitał ludzki. Siła robocza powinna być nie tylko dostępna, lecz właściwie wykwalifikowana i mobilna (dyspozycyjna czasowo i przestrzennie oraz elastyczna z punktu widzenia zmiany kwalifikacji). System formalnej edukacji wykazuje się zbyt długą inercją, a sama siła robocza nieelastycznością w zakresie kształcenia permanentnego.

Na obszarach problemowych charakterystyczną cechą są również niepożądane postawy ludzkie. Należą do nich:

- przyzwyczajenie, pogodzenie się z biedą i brakiem perspektyw (obojętność);
- częstsze występowanie patologii społecznych – kradzieży, alkoholizmu, przestępczości;
- oczekiwanie na pomoc ze strony państwa i instytucji zewnętrznych, wraz ze stanowiskami roszczeniowymi;
- niskie wymagania stawiane sobie i otoczeniu („bylejakość”);
- skłonność do zachowań syndromicznych i kontestujących (protesty).

Apatia i brak reakcji na negatywne zjawiska społeczno-polityczne przekłada się na ograniczanie zasobów kapitału społecznego, degradowanych przez patologie społeczne i niedostateczny poziom przestrzegania norm etycznych (nieuczciwa konkurencja czy korupcyjność).

Regiony problemowe charakteryzują się także niewłaściwą infrastrukturą lub brakiem infrastruktury techniczno-ekonomicznej i instytucjonalno-społecznej. Niewłaściwa infrastruktura jest spotykana na obszarze monokultury gospodarczej (np. przemysłowej w zagłębiach czy rolnej na terenach wiejskich). Brak takiej infrastruktury cechuje obszary ogólnego zapóźnienia cywilizacyjnego. Infrastrukturę techniczno-ekonomiczną Świdnicy czy Walbrzycha znamionują: wysoki stopień dekapitalizacji, zniszczenie fizyczne (drogi) i niska elastyczność (zakresem) potencjalnego wykorzystania. Jej uruchomienie oznacza wysokie koszty początkowe i koszty utrzymania (o charakterze kosztów stałych). Infrastruktura instytucjonalna dotyczy: sieci instytucji bankowo-finansowych i ubezpieczeniowych, możliwości wsparcia logistycznego ze strony władz samorządowych czy poziomu usług doradczych. To generuje wysokie koszty alternatywne oraz transakcyjne uruchomienia i prowadzenia działalności gospodarczej, powiększane niedostateczną sprawnością organów władzy samorządowej.

Barierą jest równocześnie lokalny rynek dóbr i usług konsumpcyjnych, ograniczony przez niskie dochody i powszechne zjawisko biedy. Tworzy to sytuację niedostatecznego efektywnego popytu, prowadzącą do trwałej, długookresowej, o permanentnym charakterze stagnacji gospodarczej. Wpływa to na utrwalanie się zjawisk prowadzących do autarkizacji danego regionu problemowego i naturalizacji stosunków ekonomicznych. Odpływ siły roboczej osłabia dodatkowo lokalną przedsiębiorczość i aktywność.

W regionach problemowych, które powstają na obszarach starych zagłębi przemysłowo-górnictwa, dodatkowym niekorzystnym zjawiskiem jest hipoteka ekologiczna, oznaczająca liczne zaniedbania i negatywne konsekwencje środowiskowe. Najczęściej przyjmują one formy: niezrekultywowanych terenów pogórnictwa i poprze-

myslowych, ograniczonych terenów o niskim poziomie antropopresji, zredukowanej bioróżnorodności gatunkowej, genetycznej czy siedliskowej, degradacji krajobrazu i powierzchni ziemi, pogorszenia jakości powietrza atmosferycznego i wód powierzchniowych czy podziemnych, często zachwiania warunków hydrogeologicznych oraz obniżenia wrażliwości ekologicznej społeczności lokalnej i władz samorządowych. W regionach problemowych hipoteka ekologiczna podlega redukcji określanej przez tempo przebiegu naturalnych procesów asymilacji i nie jest traktowana jako szansa przyśpieszenia rozwoju społeczno-ekonomicznego.

To wszystko generuje podwyższony poziom niepewności (ryzyka) działalności gospodarczej i przyczynia się do niewłaściwego modelu (wzorca) przedsiębiorcy. W ramach tego modelu można bowiem zauważyć takie cechy, jak:

- omnipotencja i przekonanie o własnej nieomyślności;
- niechęć do pogłębiania wiedzy i korzystania z jej dorobku;
- dogmatyzm i trwanie przy własnych pomysłach;
- autokratyzm w zarządzaniu przedsiębiorstwem;
- niecierpliwość i brak wytrwałości w działaniach;
- skłonność do negatywnej przedsiębiorczości;
- niechęć i brak zdolności planowania działań i przewidywania ich skutków, a także
- akceptacja „bylejakości” w działaniach.

W przypadku regionów problemowych niektóre zjawiska mogą, w zależności od okoliczności, występować jako szansa przy podejmowaniu działalności gospodarczej. Braki w zakresie infrastruktury techniczno-ekonomicznej czy instytucjonalno-społecznej umożliwiają uruchomienie działalności: doradczej, promocyjnej bądź logistycznej. Pewne możliwości tworzy również zdekapitalizowany majątek i nieruchomości (usługi budowlano-remontowe, wycena i zarządzanie majątkiem), degradacja środowiska przyrodniczego (prace rekultywacyjne) albo znikoma promocja regionu. Bariery i różnorodne ograniczenia stanowią zatem istotne czynniki stymulujące rozwój regionu problemowego, niedoceniane często przez lokalne i centralne władze. Aby stały się takimi czynnikami, potrzebna jest zmiana charakteru lokalnych, regionalnych i krajowych polityk, polegająca na koncentracji środków na określonym zadaniu (zadaniach) i koordynacji celów (zadań) na wszystkich poziomach realizacji polityk.

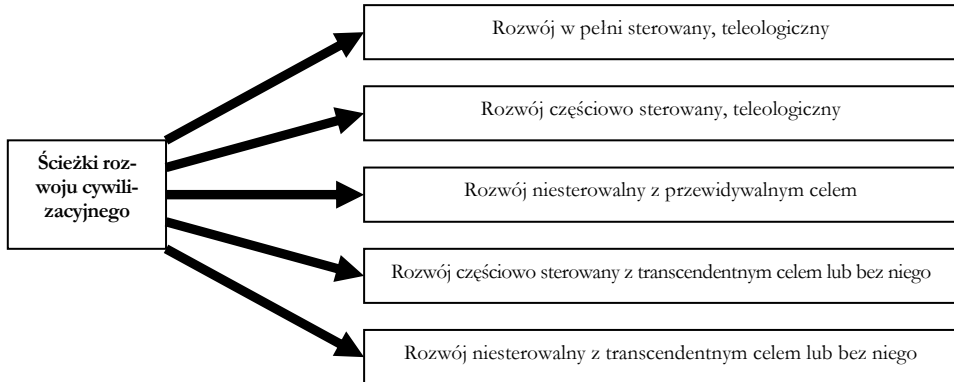
Drugą cechą jest traktowanie tych celów jako elementów większej „układanki” o charakterze strategii rozwoju społeczno-ekonomicznego. Przykładem takiej strategii może być koncepcja ekorozwoju (rozwoju zrównoważonego, trwałego i samopodtrzymującego się). Takie podejście pozwoli na szersze uruchomienie różnych form współpracy międzynarodowej w ramach polityki regionalnej, krajowej i unijnej i wykorzystanie zewnętrznych zasobów ekonomicznych (finansowych).

4. Ścieżki rozwoju ekonomicznego i ich determinanty

Na podstawie powyższych uwag można dokonać analizy potencjalnego rozwoju ludzkiej cywilizacji. Hipotetycznie można wyróżnić kilka ścieżek takiego rozwoju (schemat 5.).

SCHEMAT 5.

Możliwe trajektorie rozwoju cywilizacyjnego

Źródło: opracowanie własne.

Pierwsza ścieżka prezentuje rozwój w pełni sterowany przez człowieka, który przebiega w kierunku apriorycznie określonych celów. Taka postać procesów rozwoju występuje przede wszystkim w modelach wzrostu/rozwoju ekonomicznego, eksponujących skrajnie deterministyczny charakter rzeczywistości społeczno-ekonomiczno-ekologicznej. Konwencjonalna teoria wzrostu/rozwoju ekonomicznego zawiera wiele tego typu propozycji [Czaja, Fiedor, Jakubczyk, 1993].

Druga ścieżka opisuje rozwój częściowo sterowalny, w ramach którego występują czynniki podlegające oddziaływaniom człowieka oraz czynniki zachowujące charakter relacji przyczynowo-skutkowych (deterministycznych), ale zgodne z ujęciem chaosu deterministycznego, z jego punktami bifurkacji i występowania parametrów wrażliwych. Jest to rozwój teleologiczny, prowadzący do rozpoznawalnych z góry celów. Przykładami takich koncepcji są niektóre modele globalizacji [Kaczmarek, 2007].

Trzecia ścieżka przedstawia trajektorię rozwoju niesterowalnego, w ramach której oddziaływania człowieka nie mają większego znaczenia, ponieważ są regulowane przez prawa ekonomiczne czy społeczne lub przyrodnicze. Jednak rozwój ten przebiega w przewidywalnym kierunku, który można rozpoznać dzięki wykorzystaniu metod prognozowania, albo szerzej, futurologii. Przyjmuje się zatem założenie, że obok niesterowalnych, obiektywnych determinant rozwoju jest przewidywalna przyszłość.

Czwarta ścieżka dotyczy rozwoju częściowo sterowalnego, w ramach którego oddziaływania człowieka mają określone znaczenie, chociaż cele, do których rozwój zmierza, są nieprzewidywalne, lub bardziej filozoficznie, w ogóle nie istnieją. Oznacza to sytuację

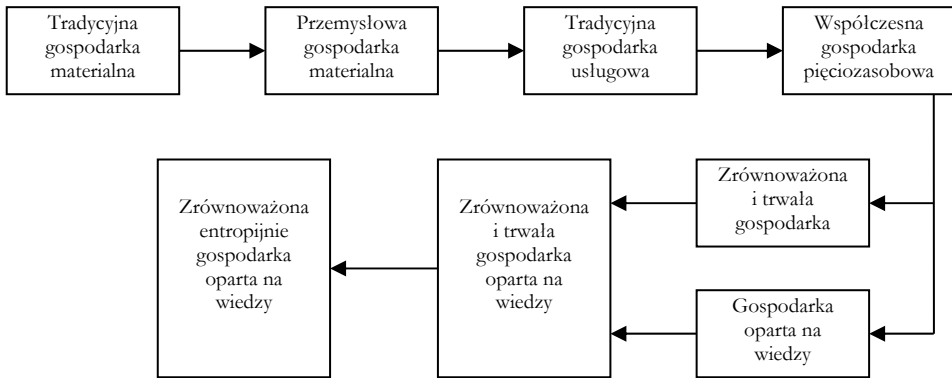
cję, w której człowiek może wpływać na rezultaty swoich działań, ale nie jest oczywiste, jakie będą ich efekty finalne. Mają one charakter ryzykowny bądź niepewny, zgodnie z ujęciem F. Knighta. Takie ujęcie zawierają koncepcje logiki rozwoju ekonomicznego, prezentowane w niektórych pracach współczesnych neoinstytucjonalistów. Przykładami takiego ujęcia są propozycje G. Myrdala czy J. K. Galbraitha.

Ostatnia, potencjalna ścieżka obejmuje rozwój zupełnie niesterowalny, w ramach którego oddziaływania ludzi nie mają istotniejszego znaczenia. Dodatkowo, sam rozwój zmierza do nieprzewidywalnych celów lub celów takich w ogóle nie ma. Tego typu fatalistyczne wizje rozwoju są opisywane w pesymistycznych prognozach ostrzegawczych, modelach (wizjach) kolapsu cywilizacyjnego itp. Są również charakterystyczne dla ewolucyjnej teorii rozwoju [Czaja, Becla, Włodarczyk, Poskrobko, 2012, rozdz. 7].

Przedstawiona klasyfikacja potencjalnych ścieżek rozwoju cywilizacyjnego, eksponująca różne sposoby interpretacji przemian w megasystemie społeczeństwo-gospodarka-środowisko przyrodnicze, pozwala także na wyróżnienie modeli mix, w których poszczególne elementy takiej ewolucji mogą być odmiennie interpretowane. Przykładem może być propozycja ewolucji ludzkiej cywilizacji zobrazowana na schemacie 6.

SCHEMAT 6.

Ewolucja gospodarki w kierunku zrównoważonej i trwałej gospodarki opartej na wiedzy

Źródło: opracowanie własne.

Szczególne znaczenie posiadają tu procesy podziału i integracji. Pierwsze dotyczą wyodrębnienia z pięciodziedziny współczesnej gospodarki: zrównoważonej i trwałej gospodarki, zmieniającej w zasadniczy sposób relacje człowieka i społeczeństwa ze środowiskiem przyrodniczym oraz gospodarki opartej na wiedzy, towarzyszącej społeczeństwu informacyjnemu. Natomiast procesy integracji obejmują przenikanie obu wymiarów gospodarowania, prowadzące do powstania zrównoważonej i trwałej gospodarki opartej na wiedzy, jak również ekologicznego społeczeństwa informacyjnego. Gdyby wykonać kolejny krok tej futurologicznej analizy, to można byłoby wskazać jeszcze jeden, wyższy poziom organizacji gospodarki – zrównoważoną entropijnie gospodarkę opartą na wiedzy.

Model ten można interpretować na każdy, przedstawiony wyżej na schemacie 5., sposób, a także w postaci mix, nadając poszczególnym czynnikom i procesom rozwoju odmienny charakter. Rolą ekonomii zrównoważonego i trwałego rozwoju jest rozpoznanie zarówno charakteru samego rozwoju (jego sterowalności lub nie), jak i jego teologiczności. Jest to szczególnie ważne w kontekście środowiskowych szans i zagrożeń współczesnej cywilizacji.

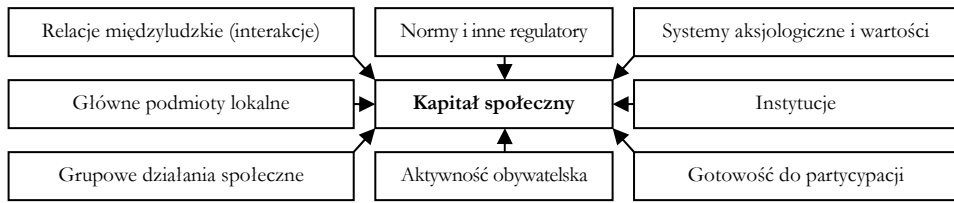
5. Wpływ kapitału ludzkiego i kapitału społecznego na ścieżki rozwoju ekonomicznego

Powyższy schemat ścieżki rozwoju cywilizacyjnego, w tym społeczno-ekonomicznego, łączący w sobie dwie trajektorie prowadzące przez zrównoważoną i trwałą gospodarkę oraz przez gospodarkę opartą na wiedzy ku zrównoważonej i trwałej gospodarce opartej na wiedzy i ku nowemu społeczeństwu informacyjnemu, jest użyteczny dla każdego społeczeństwa dwudziestego pierwszego stulecia. Cechą charakterystyczną tej ścieżki jest wzrost znaczenia kapitału ludzkiego oraz społecznego. Bowiem pierwszy i drugi wpływa w zasadniczy sposób na postawy człowieka, który będzie tworzył nowe społeczeństwo informacyjne dwudziestego pierwszego stulecia oraz – dzięki swoim postawom – będzie oddziaływał na racjonalne gospodarowanie pozostałymi formami kapitału – antropogenicznym, przyrodniczym i informacyjnym.

W regionach problemowych sytuacja jest tym trudniejsza, że dominujące postawy ludzkie są zupełnie niezgodne ze standardami wyznaczanymi przez obie, powyższe, formy kapitału. Są to raczej postawy sprzyjające tworzeniu się zasobów antykapitału społecznego. W tych warunkach znaczenia nabierają działania wspierające powstawanie różnych instytucji, w szerokim tego słowa znaczeniu, odzwierciedlających działanie kapitału społecznego i kapitału ludzkiego. Można je zidentyfikować w następujący sposób (schemat 7.).

W jego ramach będą identyfikowane elementy kreujące między innymi: normy i wartości, sieci relacji społecznych i instytucje sankcjonujące te relacje. Pozwala to rozpoznać przede wszystkim elementy tworzące sieci, najczęściej na podstawie: sformułowanych ocen, podejmowanych działań, poziomu gotowości do partycypacji, ocen aktywności obywatelskiej i identyfikacji ról głównych podmiotów lokalnych, a zwłaszcza władzy samorządowej, istniejących form zrzeszania się: obywateli, kościołów, lokalnych mass mediów i przedsiębiorców. Poszczególne podmioty odgrywają określoną rolę w lokalnych sieciach społecznych i tworzą strukturę kapitału społecznego.

Bez względu na zastosowane podejście, literatura problemu precyzuje kilka zasadniczych oczekiwań co do efektów powstania, wykorzystywania i rozwoju zasobów lokalnego kapitału społecznego. Po pierwsze, kapitał ten ma ułatwić przepływy informacji. Po drugie, elementy kapitału społecznego wywierają określony wpływ na decydentów. Po trzecie, kapitał społeczny i partycypacja w jego skutkach w swoisty sposób „certyfikuje” poszczególne podmioty. Po czwarte zaś, kapitał społeczny oddziałuje na sformułowane oczekiwania oraz zakres akceptowalnych ocen.

SCHEMAT 7.**Ujęcie lokalnego kapitału społecznego na podstawie podejścia sieciowego**

Źródło: opracowanie własne.

Jednak w przypadku regionów problemowych kreacja tych elementów jest bardzo forsowna. Dominujące postawy w społecznościach zamieszkujących regiony problemowe nie sprzyjają tworzeniu kapitału ludzkiego i kapitału społecznego. Nie ma bowiem powszechnej skłonności do: edukacji, podwyższania swoich kwalifikacji i umiejętności czy rozwijania predyspozycji i osobistych talentów. Trudno o postawy twórcze, przedsiębiorcze czy innowacyjne poszukiwania. Wręcz przeciwnie, przeważają postawy charakteryzujące się: obojętnością, przyzwyczajeniem, pogodzeniem się z biedą i brakiem perspektyw. Edukacja jest traktowana jako niepożądany obowiązek lub forma organizowania wolnego czasu. Poszczególne osoby stawiają sobie i innym niskie wymagania i zadowolają się „bylejąkością”. Jest ona powszechna, widoczna w zachowaniach, działaniach, a nawet wyglądzie estetycznym. Upowszechniają się patologie społeczne w formie: alkoholizmu, przestępczości czy przemocy i nie spotykają się one ze społeczną regulacją. Uważa się nawet, że należy je akceptować jako przejawy swoistej, życiowej zaradności. Nieliczne, społeczne inicjatywy są traktowane z nieufnością, częściej spotykają się z brakiem zainteresowania bądź skłonnością do zachowań syndromicznych, a wręcz kontestujących, takich jak protesty. Aktywność obywatelska lub partycypacja społeczna ogranicza się do oczekiwania na pomoc ze strony państwa i instytucji zewnętrznych wraz z upowszechnianiem postaw roszczeniowych. Otrzymuje się w ten sposób sytuacje pozbawione sieci elementów, które decydują o rozmiarach i jakości kapitału społecznego i kapitału ludzkiego. Bez tej struktury regiony problemowe nie będą w stanie wejść na jakąkolwiek drogę rozwoju cywilizacyjnego, nawet wykorzystując tradycyjne, ekstenzywne czynniki. Tym bardziej nie będzie to rozwój posiłkujący się kapitałem społecznym i ludzkim, prowadzącym poprzez zrównoważoną i trwałą gospodarkę oraz gospodarkę opartą na wiedzy do nowego społeczeństwa informacyjnego i zrównoważonej, jak i trwalej gospodarki opartej na wiedzy.

6. Podsumowanie

Brak sieci pożądaných relacji społecznych na obszarze regionu problemowego wpływa jednoznacznie na zasoby obecnego tu kapitału społecznego, a w pewnym zakresie również kapitału ludzkiego. Regiony problemowe nie przyciągają odpowiednich

ludzi, którzy byliby elementami kreującymi taką sieć. Aby zainicjować, a następnie wzmocnić procesy tworzenia się kapitału społecznego i kapitału ludzkiego w regionach problemowych, będzie niezbędna współpraca instytucji zewnętrznych oraz wewnętrznych. Zasada subsydiarności bowiem wymaga wsparcia zewnętrznego. Odpowiednie agendy rządowe i organizacje pozarządowe będą obligowane, żeby przystąpić do budowy sieci relacji społecznych w przestrzeni regionu problemowego. Bez takiej ingerencji w przestrzeni społeczno-gospodarczej tego regionu nie występuje „masa krytyczna”, która mogłaby rozpocząć reakcję łańcuchową tworzenia sieci dla kapitału społecznego i kapitału ludzkiego.

Biorąc pod uwagę charakterystyki zasobowo-kapitałowe regionów problemowych, należy pamiętać, że inicjowanie poszczególnych przedsięwzięć powinno być następstwem szczegółowej i krytycznej inwentaryzacji oraz oceny funkcjonowania poszczególnych elementów tworzących kapitał społeczny i kapitał ludzki. Niedostateczne zasoby wspomnianych kapitałów są najsłabszą stroną regionów problemowych. Nie pozwalają: po pierwsze, zainicjować procesów rozwoju społeczno-ekonomicznego; po drugie, określić właściwej trajektorii tego rozwoju; po trzecie, odpowiednio wykorzystać zasoby ekonomiczne znajdujące się w regionach problemowych. Zatem, aby analizowane regiony mogły wejść na właściwe sobie ścieżki rozwoju cywilizacyjnego, w tym rozwoju społeczno-ekonomicznego, konieczne jest stworzenie warunków powiększenia zasobów kapitału społecznego i kapitału ludzkiego w tej przestrzeni.

Literatura

- Czaja S., Becla A. 2007 *Ekologiczne podstawy procesów gospodarowania*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław.
- Czaja S., Becla A., Włodarczyk J., Poskrobko T. 2012 *Wyzwania współczesnej ekonomii. Wybrane problemy*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Czaja S. 2011 *Czas w ekonomii. Sposoby interpretacji czasu w teorii ekonomii i w praktyce gospodarczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
- Czaja S. 2008 *Determinanty rozwoju lokalnego kapitału społecznego*, „Ekonomia i Zarządzanie”, Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej, nr 11.
- Czaja S., Fiedor B., Jakubczyk Z. 1993 *Ekologiczne uwarunkowania wzrostu gospodarczego w ujęciu współczesnej teorii ekonomii*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Czaja S., Fiedor B. 2003 *Kapitał ludzki oraz mechanizmy i główne sfery jego rozwoju w Polsce w okresie transformacji*, [w:] *Problemy wzrostu gospodarczego w warunkach ustrojowej transformacji w Polsce*, (red.) J. Mujżel, Instytut Nauk Ekonomicznych, Polska Akademia Nauk, Warszawa.
- Czaja S. 2013 *Spory wokół pojęcia kapitału w teorii ekonomii i praktyce gospodarczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
- Domański S. 1993 *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, PWN, Warszawa.
- Growiec K. 2011 *Kapitał społeczny. Geneza i społeczne konsekwencje*, Wydawnictwo SWPS Akademia, Warszawa.
- Kaczmarek T. 2007 *Globalistyka. Przyszłość globalnej gospodarki*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.